

POLITIKA ÉS HONVÉDELEM A JAGELLÓK MAGYARORSZÁGÁBAN

Kevés korszak van, amelyben a honvédelem problematikája oly erősen hatott volna a politikai küzdelmekre, mint a magyar–török szembenállás közel három évszázadában.¹ Ennek az időszakasznak egy viszonylag rövid, ám annál súlyosabb következményekkel járó periódusát, a Jagelló-házból származó II. Ulászló (1490–1516) és fia II. Lajos (1516–1526) uralkodását vizsgáljuk meg tanulmányunkban. A korszakot Mátyás király halála nyitja meg 1490. április 6-án, és a magyar király és hadseregének a mohácsi csatamezőn bekövetkezett pusztulása zárja le 1526. augusztus 29-én. Látszólag szinte nem is lehet nagyobb különbség, mint e két időpont között: a dicsőséges, Ausztria egy részét, Morvaországot és Sziléziát is elfoglaló király uralkodása az időszakaszt megelőző évtizedekben, és Magyarország török megszállása, majd három részre szakadása korszakukat követően. A középkori magyar állam mohácsi bukása harminchat évvel Mátyás uralkodása után szinte megmagyarázhatatlannak tűnik és ez a kortársaktól kezdve a modern történetírásig azt az igényt vonta magával, hogy Magyarország hanyatlásának okait keressék, megmagyarázzák, és a felelősöket kimutassák.² Sajnos, a korszak levéltári forrásanyaga szinte feltáratlan, ennek következtében az eddigi szakirodalom megállapításai sem lehetnek mindenben helytállóak. Terjedelmi okokból a Jagelló-kor igen bonyolult, bár korántsem áttekinthetetlen bel-³ és külpolitikai⁴ viszonyainak még vázlatzerű bemutatására sem tehetek kísérletet, ezért elsősorban egy kérdéscsoport bemutatásával szeretném érzékeltetni ezen évtizedek politikai küzdelmeit.

Ez pedig az a kérdéscsoport, amely leginkább összefügg a török elleni védekezés ügyével. Lényegében arra szeretnék választ kapni, hogy a magyar királyság milyen módszerekkel akarta biztosítani saját erejéből az ország védelmét (tehát a diplomáciai, külső segítség szerzésére irányuló erőfeszítésekkel csak érintőlegesen foglalkozom). Ebből következik egy másik kérdés: mennyire befolyásolták a honvédelmi intézkedések (és természetesen maga a külső veszély) az ország belpolitikai helyzetét. Már előljáróban meg kell ugyanis jegyezni, hogy noha a magyar történetírásban a Mohácsért való felelősségkeresés során mindig felmerülnek olyan nézetek, amelyek szinte kétségbe vonják a védelmi intézkedések komolyságát és végrehajtását,⁵ mégis, a török elleni védelem kérdése a király és az uralkodó osztály valamennyi frakciójának központi ügyévé vált az egész korszakon keresztül, éspedig egyre erőteljesebben. Ahogy azt Szakály Ferenc na-

¹ William H. McNeill: *Europe's Steppe Frontier 1500–1800*. Chicago and London, 1964. 2–14. o.

² Vö. legutoljára: *Nemeskürty István: Ez történt Mohács után*. Budapest, 1966.; *Szakály Ferenc: A mohácsi csata*. Budapest, 1975.

³ Részletesen saját tanulmányaimban elemeztem: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: *Mohácsi Tanulmányok* (Szerk. *Ruzsás Lajos, Szakály Ferenc.*) Budapest, 1986. 59–97. o.; A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1984. 257–268. o.; Az 1525. évi „kalandos szövetség”. In: *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Budapest, 1980. 141–153. o.

⁴ *Kosáry Domokos: Magyar külpolitika Mohács előtt*. Budapest, 1978.

⁵ *Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet*. Budapest, 1936. II. k. 595–608. o.

gyon helyesen kifejtette: „soha nem volt, nincs és nem is lesz olyan uralkodó osztály egyetlen országban sem, amely tudatosan és következetesen önmaga megbuktatására törekedne.” A török győzelem pedig a magyar uralkodó osztály megbuktatását jelentette. Itt tehát érvényesülnie kellett a feudális állam „önvédelmi reflexeinek.”⁶

További elmélkedés helyett nézzük azonban a történeti tényeket. Miután Mátyás a szabácsi hadjárat után rájött arra, hogy török elleni támadó hadjáratra még állandó zsoldosseregének bevetésével sem képes Magyarország,⁷ a déli végvár vonal Zsigmond által kezdeményezett kiépítésére törekedett,⁸ majd békét is kötött a Portával.⁹ Ez azonban fegyveres béke volt. Az egymással szemben álló magyar és török végvárak helyőrsége – a központi hatalom tiltása ellenére – állandó portyázással zaklatta a szomszéd területét, amely mindkét oldalon a határvidék fokozatos pusztulását vonta maga után.¹⁰ A végvárakat őrséggel kellett ellátni, az erődítéseket karban kellett tartani, a helyőrséget lőszerrel, és a pusztulások miatt egyre nagyobb mértékben élelmiszerekkel ellátni is szükségessé vált.¹¹ Hozzá kell még tenni, hogy a magyar–török fegyverszünet gyakran meg is szakadt néhány évre. A kettős déli végvár vonal fenntartása ezért állandó kiadásokat és jelentékeny katonai erő fegyverben tartását követelte meg a magyar királyságtól. Ez azonban nem volt elegendő.

Mint ismeretes, Mátyás állandó zsoldosseregének a fenntartására a minden egyes jobbágyportára kivetett egy forintos rendkívüli adó szolgált. Ezt az uralkodó elvileg csak az országgyűlés jóváhagyásával vehette ki, és épp ötször olyan magas volt, mint a királynak a felségjog alapján járó rendes adó (az úgynevezett kamara haszna). Az már más kérdés, hogy Magyarország bevételei Mátyás alatt sem fedezték teljesen a kiadásokat, és nyilván ezért is foglalkoztatta a király a zsoldosait elsősorban a gazdag, nyugati tartományokban. A mégis csak kifizetett zsoldot viszont külföldön költötték el, ami az ország szegényedéséhez vezetett. Ezért is kötelezték a magyar rendek választási feltételeikben 1490-ben II. Ulászló királyt, hogy többé ne vessen ki rendkívüli adót.¹² Ulászlóval szemben azonban trónkövetelők törtek az országra (Miksa római király és János Albert lengyel herceg), és Mátyás halálával a török béke is megszűnt. Az ország védelme így a zsoldosok és a nagybirtokosok csapatainak, a bandériumoknak a mozgósítását egyaránt megkövetelte. 1491 nyarán ezért a királyi tanácsban ülő főpapok és főurak mégis hozzájárultak a rendkívüli adó kivetéséhez, a király pedig levelekkel fordult a tekintélyes

⁶ Szakály: A mohácsi csata. I. m. 44. o.

⁷ Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege (a Fekete Sereg). Budapest, 1925. 178–185. o.

⁸ Szakály: A mohácsi csata. I. m. 50–58. o.

⁹ Gyalóky Jenő: Mátyás király a hadszervező és hadvezér. In: Mátyás király emlékkönyv. Budapest, é. n., I. k. 270. o.

¹⁰ Kubinyi András: A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1978/2. sz. 198. o.

¹¹ Pl. A boszniai Jajcát. *Thallóczy Lajos–Horváth Sándor*: Jajca (bánság, vár és város) története 1450–1527. Budapest, 1915. CCXXXVIII–CCLIV. o.

¹² András Kubinyi: Die Wahlkapitulationen Wladislaws II. in Ungarn. In: *Herrschaftsverträge, Wahlkapitulationen, Fundamentalgesetze*. (Hrg. v. Rudolf Vierhaus) Göttingen, 1977. 145. o.; János M. Bak: *Königum und Stände in Ungarn im 14.–16. Jahrhundert*. Wiesbaden, 1973. 152. o.

nemesekhez, hogy vegyék rá a többi nemest az adó kivetéséhez való hozzájáruláshoz.¹³ Ezzel a választási feltétel gyakorlatilag tárgytalanná vált, bár az 1492:1. tc. mégis törvényerőre emelte a választási feltételek tilalmát az egy forintos rendkívüli adóval szemben.¹⁴

E törvény hadügyi cikkelyei az ország védelmét a királyi zsoldra felfogadott katonákra bízta, veszély esetén azonban, csak az ország területén belül, a főpapok és főurak bandériumai, illetve a többi birtokos által húsz jobbágyporta után állítandó lovasok is felhasználhatók voltak. Ezáltal lényegében a Zsigmondtól Mátyás uralkodásának első feléig érvényesülő hadrendszerhez, a bandériumokhoz és a telekkatonasághoz tértek vissza.¹⁵ Az 1492-es, az osztrák háborút lezáró törvény csak addig maradhatott érvényben, ameddig az országot külső veszély komolyan nem fenyegette. Rövidesen azonban erre is sor került. 1493-ban Derecsényi Imre horvát bán egy Karintiából és Krajnából visszatérő rabló török sereget támadott meg, de maga és majdnem az egész horvát-szlavón sereg ott veszett. A katasztrófa felrázta az év őszén tartott országgyűlést.¹⁶ Ennek törvényeit nem ismerjük, de az uralkodó azokra hivatkozva adta ki 1493. november 1-jén azt a rendeletet, amely egyrészt újra bevezette az egy forintos rendkívüli adót, másrészt kísérletet tett az 1492-es hadügyi intézkedések megreformálására. Elrendelte ugyanis a főpapi és főúri bandériumok azonnali mozgósítását, a többi birtokos telekkatonaságának viszont (az 1492-es kulcs alapján) a következő év Szent György napjára kellett volna készen állnia. A lényeg azonban az volt, hogy a bandériumaik azonnali mozgósítására kötelezett főpapok és főurak jogosulttá váltak, hogy birtokaik rendkívüli adóját a maguk számára beszedjék.¹⁷

Nos, véletlenül fennmaradt a királyi kincstartó 1494–95. évi számadáskönyve, amely nem csak azt igazolja, hogy a rendkívüli adót mindkét évben *ténylegesen beszedték*, hanem azt is, hogy a nagybirtokosok általában valóban a maguk számára tartották vissza jobbágaik állami adóját. Arról is maradt adat, hogy nem az adónak megfelelő mértékben állítottak ki katonákat.¹⁸

Ez a rendszer persze felemás jellegű volt. A király ugyan több adóhoz jutott, a főúri és főpapi bandériumok fenntartására is biztosították az anyagi fedezetet, viszont nem tisztázták a bandériumtartásra kötelezettek – és így saját a jobbágaik állami adójában részesülők – körét. A nem bandériumtartó feudális urak viszont semmit sem kaptak a telekkatonaság esetleges mozgósítása fejében.¹⁹

¹³ Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény. (A továbbiakban DL) 82036. A zsoldos-csapatokra és a bandériumok mozgósítására: DL 56240., 82029., 82030., 88751.

¹⁴ A törvényeket a következő kiadások alapján idézem: Corpus Juris Hungarici. 1000–1526. évi törvény-czikkek. Budapest, 1899. Az itt hiányzó, vagy nem teljes törvényeket: *Josephus Nicolaus Kovachich: Sylloge Decretorum Comitialium*. Pesthini, 1818. I. k. A törvény éve és törvénycikkszám alapján könnyen megtalálhatók.

¹⁵ 1492:17–21. tc.

¹⁶ *Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum Decades*. (Ed. I. Főgel et B. Iványi et L. Juhász.) Budapest, 1941. IV. k. 238–243. o.

¹⁷ *Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története*. Sopron, 1928. I/6. k. 121–123. o.

¹⁸ *Mályusz Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában*. In: *Mátyás Emlékkönyv*. Budapest, é. n. I. k. 387–389. o.

¹⁹ A szlavóniai nemesek panaszára 1494-ben a király eltiltja az ország határán kívüli bevetésüket, azzal, hogy előbb a főpapokat és a főurakat kell mozgósítani. *Joannes Kukuljevic: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrabiae*, 1862. I. k. 228–229. o.

Új rendszert az 1498 és 1500 között tartott országgyűlések vezettek be. Sajnos, az 1498. és 1500. évi törvények önmagukban nem teljesen világosak, az 1499-es, amely pedig a jelek szerint a leglényegesebb volt, nem maradt fenn, így végrehajtási utasításokból, illetve a végrehajtás során kitört viták során kiadott oklevelekből alkothatunk képet az új rendszerről. Előzménye az volt, hogy 1495-ben Magyarország békét kötött a törökkel,²⁰ mely 1498-ban lejárt, amiért is a király már az év tavaszán mozgósította a főurak csapatait. Egyetlen olyan főúrról tudunk, akinek már 1491-es mozgósítási parancsa is fennmaradt.²¹ Az 1498:15-22. tc. tiszta vizet öntött a pohárba. A 20. tc. tételesen felsorolta azokat a főpapokat és egyházi testületeket, akik, illetve amelyek bandériumot voltak kötelesek állítani, és egyben megadta a mozgósítandó katonaság létszámát is, mely 7000 lovasat tett ki. A 21. tc. a király 1000 lovasból álló saját bandériumát és a mellékterületek király által fizetett helytartói bandériumainak létszámát határozta meg. (Ez utóbbiak 1600 lovasat számláltak.) Különösen fontos volt a 22. tc., amely név szerint felsorolta azokat a főurakat, akiket bandériumtartásra köteleztek. A törvénycikkben negyven személy szerepel, továbbá a horvát Frangepán és Korbáviai grófok. A főpapok, illetve egyházi testületek bandériumállítási kötelezettségét a 15. tc. alapján egyrészt tizedjövedelmük, másrészt jobbágyaik száma alapján határozták meg. A 22. tc. a főúri bandériumok kiállítását is a jobbágyok száma szerint rendelte el. A kulcsot a 16. tc. adta meg: nem minden 20, mint 1492-93-ban, hanem 36 porta, vagyis telek után, 11 déli határszéli megyében pedig 24 porta után kellett egy katonát állítani. Az utóbbiaknak huszároknak kellett lenniük (másutt nehézlovaknak). Ezek szerint a tizedbirtokos egyháziak és a királyi helytartók meghatározott számú katonát állítottak ki, a bandériumállításra név szerint kötelezett főurak és a többi földesurak pedig jobbágyportáik száma szerinti létszámban. A jobbágyok számát a 15. tc. rendelkezése értelmében a vármegyék nemesi közönsege által választott tekintélyes nemesek írták össze. A törvényből nyilvánvaló, hogy a telekkatonaság és a bandériumok, legalábbis azok, amelyeket a főurak állítanak ki, azonosak, hiszen a bandériumok is telekkatonák.

A magyar történetírásban vitás kérdés, hogy mit is lehet érteni a telekkatonaság alatt: a jobbágyok egy részének, huszadának, harminchatod részének stb. mozgósítását, vagy pedig a jobbágyok száma alapján felfogadott zsoldosokat? A törvények általában mindkét értelmezést megengedik, olykor azonban, valamint az egyéb adatok, vagy az egyik, vagy a másik értelmezést támasztják alá.²² A kérdés mind társadalomtörténeti, mind hadtörténeti szempontból fontos. Egyesek szerint ugyanis amennyiben felfegyverzett paraszttal kell számolnunk, az az uralkodó osztály számára potenciális veszélyt jelenthetett volna. Másfelől egy mozgósított jobbágyokból álló telekkatonaság nem képezhetett komoly katonai erőt. Amennyiben viszont a telekkatonaság zsoldosokból állott, akkor katonailag is jelentősebb értéket képviselt. Nos, az 1498:17. tc. ezt a kérdést teljesen egyértelműen válaszolta meg. Láttuk, 1492-ben a bandériumok, illetve a telekkatonaság csak az ország határán belül volt felhasználható. Az új törvény szerint viszont:

²⁰ Hermann Wiesflecker: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. München, 1975. II. k. 155. o.

²¹ Ez Várdai Miklós volt. DL 88132., I. még a 13. sz. jegyzetet is.

²² Borosy András: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971. 15–63. o.

„... mivel az országlakosoknak az ő jobbágyaiból (de eorum jobagionibus) az ország védelmére szükségképpen zsoldosokat kell tartaniok”, az előbbi törvény nem érvényes, az országhatáron kívül is fel lehet őket használni. Csak a végszükség esetén elrendelendő nemesi felkelés esetében állt továbbra is a külföldi bevetés tilalma. Mindezek alapján hajlandók vagyunk az 1492-es, illetve 1493-94-es adatokat úgy értelmezni, hogy 1492-ben ténylegesen telekkatonaságról volt szó, 1493-as törvény viszont csak a nem bandériumtartó földesurak jobbágyaira vonatkozott. A bandériumtartó urak azért részesültek az állami adóból, hogy azon zsoldosokat állítsanak.

Az 1498-as törvény azonban nem határozta meg a feudális urak jobbágyai száma alapján kivetendő katonaság zsoldjának fedezetét. A javadalmazás módjára az 1500:21. tc.-ből következtethetünk. Ez a következőt rendelte el: az előző törvényben felsorolt bandériumtartó urakon, valamint az épp hivatalban lévő kincstartón, Bornemissza Jánoson és a király név szerint felsorolt tíz köznemes udvari emberén kívül valamennyi birtokos köteles birtokait az egyes megyékben összeírni, és „az azok után a katonáskodás céljára fizetendő pénzeket ugyanazok közé (tehát a megyéhez) szolgáltatni.” Ezek szerint a nem bandériumtartó urak jobbágyai valamiféle hadiadót („pecunias...ad exercituandum”) fizettek a megyének. Értelem szerint nyilván a megye fogadta fel abból a zsoldosokat, míg a bandériumtartó úr maga szedte be az adót, és maga fogadott katonákat. Hogy mi volt ez az adó és azonos volt-e a korábbi rendkívüli, egy forintos adóval, arra az említett oklevelek adnak választ.

1498 októberéből és 1499 elejéről fennmaradt Losonci Zsigmond két adónyugtája, aki az 1498-as törvényben név szerint volt bandériumtartására kötelezve. Ezekből kiderül, hogy egyik várnagya az általa kezelt uradalmak egy forintos adóját szedte be, amelynek egyik fele a „hadseregek fenntartására”, a másik pedig a király számára szolgált.²³ Ugyanerre az adóra vonatkozik egy másik bandériumtartó úr levele 1499 januárjából, amelyben egyik tisztartóját utasította, hogy a mind királyi adót, mind pedig az „ország lakosok által elhatározottat” szedje be. Ez utóbbi nem az országgyűlési jóváhagyástól függő rendkívüli királyi adó volt.²⁴ Ugyanezt mutatják az 1499-es országgyűléssel kapcsolatban kiállított oklevelek is, a király azonban már előzőleg, az év tavaszán, Szlavónia nemeseinek kérésére részletes végrehajtási utasítással magyarázta meg az 1498-as törvényt. Ez az utasítás csak annyiban módosította az 1498-as törvényt, hogy 33 jobbágy után rendelte el egy könnyűlovassal való kiállítását. Fizetésükre a Szlavónia közössége által a jobbágyokra kivetett hadiadó (pecunia exercituali) szolgált. A szlavón rendek választották az adó kivetőket (helyesen: a jobbágyok összeíróit) is, akik a bandériumtartásra kötelezettek birtokait írták össze, hogy tudják, mennyi katonát kell az uraknak kiállítaniuk. A birtokokon azonban az adót a földesurak maguknak szedték be. A nem bandériumtartó földesurak jobbágyaitól a hadiadót a választott rendi összeírók szedték be, a zsoldosokat pedig, az adó összege terhére, a szlavón rendek fogadták fel. A rendi zsoldosok kapitánya nem a bán, azaz a királyi helytartó, hanem a király által kinevezett személy volt.²⁵ Az 1499-es országgyűlés ezt a rendszert fejlesztette tovább. Az országgyűlés a királynak negyvennégy forintos rendkívüli adót szavazott meg (száz dénár volt egy forint), a zsoldosok fogadására szolgáló hadiadót

²³ DL 82146., 82151.

²⁴ Somogy Megye Levéltára, Bosnyák cs. lt. 63.

²⁵ Kukuljević: I. m. I. k. 245–246. o.

(pecunia exercitualis) pedig a megyék szedték. A szabad királyi városok, amelyek a király bandériumához tartoztak, nem fizettek birtokaik után a megyének.²⁶ Ezt a király az 1500-as törvénnyel kapcsolatban is megerősítette, igaz, azzal a megszorítással, hogy a mentesség csak a város örök tulajdonában lévő falvakra vonatkozott.²⁷

Az 1498–1500-ban lezajlott hadkiegészítési reform jelentőségét nagyon fontosnak kell értékelnünk, bár hozzá kell tennünk, hogy nagyobb volt a politikai, mint a katonai jelentősége. Lényegében az történt ugyanis, hogy a Mátyás idejében teljesen a király kezébe jutott egy forintos hadiadót felosztották az uralkodó és a rendek között és az adó kb. feléből az utóbbiak részesültek, melynek fejében – a telekkatonasági kulcs alapján – zsoldosokat kellett fogadniuk. A korábbi királyi zsoldossereg tehát a rendek ellenőrzése alá került. Azonban itt is találunk egy lényeges mozzanatot. A nagybirtokosok az adót maguknak hajthatták be, és ennek alapján, teljes joggal, magánhadsereget voltak kötelesek fenntartani. Mivel a bandériumtartók körét – nyilvánvalóan birtokaik nagysága alapján – a törvény név szerint meghatározta (a listát különben a jelek szerint később a birtokváltozásoknak megfelelően módosították²⁸), e rendelkezés kiemelte a nagybirtokosok egy rétegét a többi közül, és válaszfalat húzott a bárók és a nemesek közé. Az a Várdai Miklós, aki 1498 elején még bandériumát mozgósította, nem került be a becikkelyezett bandériumtartó urak közé, így lényegében a főurak közül a köznemesség közé süllyedt.

Nem lehet véletlen, hogy ugyanez az 1498-as törvény, amely a bárói magánhadsereget törvényesítette, tette lehetővé, hogy a királyi bíróságokba a főpapi és főúri bírótársak mellé 16 kifizetett köznemesi ülnököt válasszanak (2. tc.), akiket aztán az 1500:10. tc. a királyi tanácsba is bejuttatott. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a középkori magyar királyi tanács nagyon archaikus jellegű, amorf intézmény volt, ahol valamennyi főpap és főúr megjelenhetett, akikhez még a királyi tisztségviselőket, és főbb hivatalnokokat is hozzászámíthatjuk. Igaz, ezek többsége is a főpapokból és főurakból került ki. Végül természetesen a király meghívhatta egyéb tanácsadóit is. A maga teljességében tehát jóval több, mint félszáz ember tartozott a tanácshoz. A gyakorlatban a teljes tanács csak külön királyi meghívásra, különösen az országgyűlések előkészítésére jött össze. Az új rendelkezések értelmében a nagybirtokosok alsó rétege, amely elvesztette bandériumtartó jogát, gyakorlatilag a tanácsból is kiszorult. Ezen segített a választott ülnökök intézménye. Más helyen mutattam rá, hogy az első években választott „köznemesi” ülnökök tekintélyes része ilyen lesüllyedt főúr volt. Nem véletlen, hogy egyikük éppen az említett Várdai Miklós lett, aki így, a köznemesség élén, visszajuthatott a tanácsba.²⁹

A főurak egy részét tehát „mediatizálták” a megyei joghatóság alá, amely szintén karhatalomhoz jutott. A megyék élére a király által kinevezett főispánok az igazgatást és a bíróságot alispánjaikra bízták, akik familiárisaik közül kerültek ki. A dominusok fa-

²⁶ *Iványi Béla*: Bárta szabad királyi város levéltára. Budapest, 1910. I. k. 507–508. o., 3443–3446. sz.; *Uő.*: A körmendi levéltár missilis levelei. Körmend, 1943. I. k. 8. o., 31. sz.

²⁷ *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára. (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes). Szege, 1932. II. k. 312–314. o., 802., 803., 807. sz.

²⁸ *Martinus Georgius Kovachich*: Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1800. II. k. 326–328. o.

²⁹ *Kubinyi András*: A királyi tanács köznemesi ülnökei... I. m. 257–268. o.

miliárisaik felett bírói joghatóságot is élveztek.³⁰ A familiárisi kötelék bármikor felbontható volt, és szabad megállapodás tárgyát képezte. Mégis, egyes nagyurak szolgálatukba tudtak kényszeríteni a birtokaik hatósugarába eső nemeseket, igaz, kénytelenek voltak familiárisaik tanácsait figyelembe venni.³¹ A megyében tehát egy olyan főispán, aki a leghatalmasabb főurak közé tartozott, szinte teljhatalomra tett szert, különösen, ha tisztességét örökös főispánként élvezte. Korszakunkban ugyanis – az országgyűlések ellenkezése dacára – nőtt az örökös főispánságok száma. A legtöbb püspök annak a megyének az örökös főispáni tisztét is viselte, amelyben székhelye feküdt, de közel egy tucatnyi főúri család is szerzett ilyet magának.³² Az örökös főispánok által igazgatott megyék az összesnek kb. negyedét tették ki, igaz, általában a kisebb megyék élére került örökös főispán.

A megye azonban nem csupán igazgatási és bíraskodási, hanem politikai egység is volt. A megyei „universitas nobilium” választotta meg az ispán mellett az igazgatásban és a kormányzásban résztvevő szolgabírákat, valamint a megyei ítélőszék esküdtjeit, továbbá az országgyűlési követeket is. A megye a köznemesség politikai szervezete volt, annál is inkább, mert a főpapok és főurak többé-kevésbé ki voltak véve a megye joghatósága alól.³³ Mindezeket tekintetbe véve az 1498–1500-as intézkedések a megyék szerepét is módosították. Nem csak azért, hogy a nagybirtokosok szegényebb részét alájuk rendelték, hanem azért, mert immár a megyei nemesi közösség is részesült a királyi adóból, és abból zsoldosokat fogadhatott. A szlavóniai analógia alapján a megyei bandériumok sem a főispán, hanem a megyei kapitány alá rendeltettek.

Egy megyének, a felső-magyarországi Nógrádnak, fennmaradt az 1505 és 1508 közötti hadiadó-elszámolása. Ebből kiderül, hogy a „zsoldosok fogadására” kivetett adót és a királyi rendkívüli adót a megye által választott összeírók és adószedők a kincstár által kiküldött adószedővel együtt vetették ki és szedték be úgy, hogy a két adó együtt tett ki jobbágytelkenként egy forintot. (A megye 1505-ben és 1508-ban 50-50 dénárt, 1506-ban és 1507-ben 40 dénárt kapott portánként.) A pénzből 60 lovas zsoldost fogadtak fel egy évre, fejenként 14 forintért. A kapitányt a megye választotta. (Először a köznemesség egyik vezére, Szobi Mihály volt a kapitány.) Sajnos, a zsoldosoknak csak a tisztjeit nevezi meg a jegyzék, ezek tekintélyes megyei nemes családok tagjai voltak. A bandérium „bevetéseiről” is értesülünk, 1505-ben például Szapolyai János mellé küldték az 1505-ös országgyűlésre. Ott határozták el, hogy a továbbiakban csak magyart választanak királyllyá.³⁴ Megjelent a nógrádi bandérium más országgyűlésen is, bevetették továbbá egy lázadó (?) ellen, valamint mozgósították a Miksa császár elleni háborúban. A kifizetett zsoldon felüli összeget más megyei kiadásokra fordították. Igaz, így a kiadások 52,6 %-kal haladták meg a bevételeket a négy év alatt, és az adó 18,5 %-a nem is folyt be. A hiányt zömében Szobi Mihály hitelezte meg a megyének. (Megjegyezzük, hogy ha csak a

³⁰ *Szekfü Gyula*: Serviensek és familiarisok. Budapest, 1912. 46-122. o.; *Mályusz Elemér*: A magyar társadalom. I. m. 318–332. o.; *Holub József*: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Fejérvapataky Emlékkönyv, Budapest, 1917. 186–211. o.

³¹ *Kubinyi András*: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. Levéltári Évkönyv. Somogy megye múltjából 4. (1973) 22–31. o.

³² *Hajnik Imre*: Az örökös ispánság a magyar alkotmánytörténetben. Budapest, 1888. 6–9., 39–94. o.

³³ *Holub József*: Zala megye története a középkorban. Pécs, 1929. I. k. 130–327. o.

³⁴ *Bak M. János*: Königtum... I. m. 66–68., 158–159. o.

hatvan zsoldos fizetéséről lett volna szó, és a hátralékokat is beszedik, akkor a bevételek épp fedezték volna a kiadásokat.)³⁵

Ilyen körülmények között teljesen természetes, hogy a megyei bandérium Szobi Mihály politikáját támogatta. A jelentős köznemesi tömegekkel rendelkező megyék a reform következményeképpen komoly katonai erőhöz jutottak, és tekintettel arra, hogy vizsgált korszakunkban egyre több olyan országgyűlést tartottak, amelyeken a köznemeseknek fejenként kellett megjelenniük, azok a megyei bandériumokkal megerősödve ellensúlyt képezhettek a főpapi – főúri bandériumokkal szemben. A kisebb megyék, amelyekben a nagybirtok kezén volt a jobbágytelkek többsége, ugyan természetesen a báróktól függtek, ám csak minimális katonai erőt képviseltek. Bár minden jel arra mutat, hogy a megyei bandériumok létszáma nem ért fel a főpapi – főúri bandériumokéval³⁶, valamely báró, vagy bárói klikk oldalán mégis döntően tudtak beavatkozni a belpolitikai küzdelmekbe.

Láttuk a reform politikai következményeit, a kérdés immár az, hogy katonailag mennyiben érte el a célját. Arra már utaltunk, hogy a paraszti telekkatonaságnál a zsoldosereg feltétlenül magasabb színvonalat képviselt. Igaz, a megyei zsoldosok sem foglalkoztak hivatásszerűen a katonáskodással, erre utal a nógrádi zsoldosok alacsony évi javadalmazása is, amely egy hivatásos huszár kb. öt hónapi illetményének felelt meg.³⁷ Tény, hogy a megyei bandériumokat általában csak alkalmanként mozgósították, így a nógrádi számadásban is említett, Miksa császár elleni háború befejezésekor a megyei zsoldosokat hazaengedték.³⁸ Bár a bandérium elvileg egy állandóan fegyverben tartott sereg fenntartását jelentette, mivel csak ritkán került sor bevetésére, a zsold csupán arra szolgált, hogy bármikor mozgósíthatóak és felhasználásuk rövid idejét fizethessék.

Katonailag a bandériumok közül – a király, illetve a melléktartományok helytartóinak csapatai után – kétségkívül az egyháziakéi voltak a leghasználhatóbbak. Veszély esetén ugyanis először azokat kellett mozgósítani, utána a bárókéit, és a legvégén a rendekéit (azaz a megyéiket).³⁹ Később már arról is szó volt, hogy a bandériumok fele állandóan a végeken tartózkodják.⁴⁰ Az egyházi bandériumok katonai jelentőségét mutatja, hogy amikor 1521-ben országos zsoldostartásra, azaz a bandériális rendszer – időleges – fel függesztésére tértek át, az egyházi bandériumok fenntartását továbbra is szükségesnek ítélték, és annak fejében az akkor elhatározott adó alól a főpapokat felmentették.⁴¹ És valóban, az adatok igazolják a főpapi bandériumok – ha talán nem is teljes létszámú – rendszeres jelenlétét a végeken.⁴²

³⁵ Nagy Iván: Magyarország pénzügyi történetéhez a XVI. század elejéről. MTT 11. (1862) 233–238. o.

³⁶ Tekintve az egyházi bandériumok 7000 fős létszámát, és az alább, a 45. sz. jegyzetben mondottakat.

³⁷ Zsoldösszegre *Kubinyi*: HK 1978/2. sz. I. m. 197–202. o. A Gömör megyei bandérium 1511. évi számadása szerint egy lovas évi zsoldja valamivel magasabb, 16 forint volt. DL 90301.

³⁸ DL 56362. *Iványi*: Eperjes... I. m. II. k. 349–350. o., 920. sz.

³⁹ 1504:24. tc.

⁴⁰ Az 1514. évi törvény egyik nem szentesített példánya szerint. *Antonius Fekete Nag Victor Kenéz-Ladislau Solymosi-Géza Érszegi*: Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Budapest, 1979. 279–280. o.

⁴¹ 1521:26. tc.

⁴² *Kubinyi*: HK 1978/2. sz. I. m. 199. o.

A bandériumok létszámát – a királyi és a főtisztviselők (2600), valamint az egyházi csapatokét (7000) leszámítva – nehéz megállapítani. Az utolsó erre irányuló kísérlet különálló erőnek tartotta a bandériumokat és a telekkatonaságot, így eredményei a fentiek alapján hibásak.⁴³ Mivel az országnak akkor 250 000 jobbágyportája volt, amelyhez Szlavóniában kb. 30 000 „füst” járult,⁴⁴ a telekkatonasági kulcs alapján kiállított zsoldos bandériumok létszámát ezek alapján kellene meghatározni. Nem tudjuk azonban, hogy a 280 000 adóegység közül mennyi volt királyi, királyi városi és bandériumtartó főpapi kézen, hiszen azok nem a telekkatonasági kulcs alapján katonáskodtak. Amennyiben ez utóbbiakra – inkább alábecsülve – 30-40 000 adóegységet számolunk, és a telekkatonasági kulcsot 20 és 36 jobbágy között állapítjuk meg, akkor 6700 és 12 500 közötti létszámot kapunk. Ennek kb. 1/3-a, esetleg 1/4-e eshetett a főúri bandériumokra.⁴⁵ Mozgó zsoldoseregeként tehát a király szükség esetén – legalábbis elvileg – 16-22 000 embert tudott hadba vinni. Ennek közel kétharmada képviselt komolyabb harcértéket (a királyi, főpapi és főúri csapatok).

A zsoldosok tisztikara a nógrádi jegyzék szerint középnemes családok fiatalabb tagjaiból került ki. Nógrádban a megyei bandérium egyhatodát-egynolcadát tették ki. A többi nagy része valószínűleg a Magyarországon oly nagyszámú parasztnemességből, és részben talán a jobbágyságból származott. A XV-XVI. század fordulóján 20 000-re lehet becsülni Magyarországon a nemesi családok számát.⁴⁶ A nemesség háború esetén fejenkénti felkelésre volt kötelezve, ám az családonként csak egy férfit érintett.⁴⁷ Ez elég lehetőséget adott nemesi zsoldosok felfogadására. Persze voltak olyanok, akik felvették a zsoldot és a bandérium mozgósításakor nem jelentek meg.⁴⁸ Részben az 1498–1500-as reformok következtében, részben az alább említendő végvári őrségek tagjaiból, kimutathatóan létezett ugyan Magyarországon egy viszonylag nagyszámú, harcedzett, köznemesi réteg,⁴⁹ a banderiális rendszer mégsem tudta teljesen betölteni feladatait.

Nem csak az volt a probléma, hogy a zsoldosok többségének nem a katonáskodás volt az egyetlen megélhetési forrása. Mint látni fogjuk, a végvári katonaság egy részére ugyanez állt, ám ez a rendszer fél évszázadon keresztül mégis megvédte az országot. Egy rendszeresen gyakorlatoztatott, bár csak időnként, szükség esetén bevetésre kerülő, és ennek megfelelően nem egész évre fizetett hadsereg sokkal olcsóbb volt, mint Mátyás idegen zsoldosai, és többé-kevésbé a szükségleteknek is megfelelt. A baj a mozgósítás nehézségéből következett: több mint félszáz nagybirtokos, ugyancsak több mint félszáz megye stb. csapatait kellett veszély esetén hadba hívni, ráadásul teljesen bizonyta-

⁴³ *Perjés Géza*: Mohács. Budapest, 1979. 94–97. o.

⁴⁴ *Szabó István*: Magyarország népessége az 1330-as és 1526-os évek között. Magyarország történeti demográfiája. (Szerk. Kovacsics József.) Budapest, 1963. 69. o.; *András Kubinyi*: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. (Hrg. v. Othmar Pickl.) Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Bd. I. Graz, 1971. 204. o.

⁴⁵ Tekintve, hogy egy főúri bandériumnak legalább 50 emberből kellett állnia (1525 [Rákos]:14. tc., 1526: 27. tc.), és a bandériumtartó főurak száma negyvennél valamivel több volt.

⁴⁶ *Szabó*: Magyarország népessége... I. m. 39. o.

⁴⁷ 1523:19. tc. Ez a Magyarországon gyakori osztatlan birtokközösségekre is vonatkozott: 1525 (Rákos): 40. tc.

⁴⁸ DL 61100. Ez ellen az 1521:56. tc. is fellépett.

⁴⁹ *Szakály Ferenc*: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulmányai. HK 1978/4. sz. 495–498. o.

lan volt, mennyire fognak az egyes csapatok az előírt hadilétszámnak megfelelni, illetve hogy betartják-e a mozgósítási határidőt. És mindez, mint az előző példából láttuk, nem is mindig a zsoldosokat felfogadók hibájából fakadt! Ezért törekedtek a rendek több ízben arra, hogy a rendkívüli adót országgyűlés által választott „országos kincstartókkal” szedessék be, természetesen a hadiadóval együtt, és azok fogadják fel a zsoldosokat. (1511, 1518, 1521.) E kísérletek azonban csúfos kudarccal végződtek.⁵⁰ Végül is visszatértek a banderiális rendszerre, ami politikailag is jobban megfelelt az uralkodó osztály valamennyi frakciójának.

Volt azonban a bandériumokon kívül a délvidéki, törökellenes kettős végvári vonalon egy elég nagy létszámú, a király által állandó bevételeiből, illetve a rendkívüli adóból fizetett hadsereg is. Ez főparancsnokság tekintetben – Erdélyt nem számítva – két részre oszlott. Nyugaton a horvát és boszniai várak a horvát-szlavón bán, keleten az úgynevezett Alsó részek (a Száva alsó folyása és az Alduna vidéke) a temesi ispán főkapitánysága alá tartoztak. 1513-1514 táján az előző területen 1657 lovas és 770 gyalogos, az Alsó részekben 3590 lovas, 400 gyalogos és 1100 naszádos állomásozott. Feltűnő azonban, hogy a nagy létszámkülönbség ellenére a horvát-szlavón végvárakra kifizetett zsold majdnem elérte az Alsó részekét. Az előbbi területen – a horvát grófoknak lovasok tartására fizetett csekély összeget leszámítva – a katonák tizenkét havi zsoldban részesültek, míg az Alsó részekben csupán 300 lovas kapott teljes fizetést, a többieknek alig fizettek 2,5-7 havi zsoldot, viszont többnyire adómentesek voltak. Útba igazít bennünket, hogy Szabács vára lovasait egyszer huszárnak, másszor vojniknak nevezték.⁵¹ Az 1514-es törvény nem szentesített változata szerint tíz délvidéki megye vojnikjai, akik uraikkal együtt szoktak az ellenség ellen fordulni és a végvárakban katonáskodni, adómentesek.⁵² Ezt – négy megyére – majdnem szó szerint megerősíti az 1523:24. tc. is. A vojnik szó alapján többet tudunk: vojniknak hívták a török birodalomban az adómentesség fejében lovaskatonai szolgálatot teljesítő délszláv harcosokat.⁵³ A magyar állam tehát, balkáni mintára, szabados parasztokat is bevont, mégpedig eredményesen, a honvédelembe.

Egyrészt a Délvidék, tehát az Alsó részek különleges helyzetére, másrészt az 1498–1500-as reform hatására nyújt egy 1500. évi oklevél értékes felvilágosítást. Egy délvidéki főúrról, Ország Lőrincről van szó, aki nem volt hajlandó a hadiadót (pecunia exercitialis) Temes megyei birtokai után a megyéhez kiszolgáltatni, azzal, hogy ő királyi parancsra lovasaival azokon a részekben az országnak szolgál. A király erre kioktatta, hogy a királyi adó fejében, amely alól felmentette, valóban köteles azokon a részekben (azaz a végeken) katonáskodni. A nemesek által a zsoldosok tartására kivetett adót viszont a törvény értelmében köteles a megye számára kifizetni, „mivel a mondott törvényben nem vagy név szerint felmentve.”⁵⁴ Ország nyilván vojnikokat tartott, és hiába volt az egyik legelőkelőbb család sarja, az 1498-as országgyűlés őt is mediatizálta.

⁵⁰ György Bónis: Ständisches Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. Nouvelles études historiques. Budapest, 1965. 83–103. o.

⁵¹ Kubinyi: I. m. HK 1978/2. sz. 195–198. o.

⁵² Fekete Nagy–Kenéz–Solymosi–Érszegi: Monumenta rusticorum... I. m. 251–252. o.

⁵³ Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik. Slavische Geschichtsschreiber 8. Graz–Wien–Köln, 1975. 227. o., 339. jegyzet.

⁵⁴ DL 88854. Unokatestvére, Ország Zsigmond viszont a banderiátus bárók közé tartozott.

Megjegyezzük még, hogy a legtöbb bandériumtartó főúr megszerezte magának a hadiadó mellé a királyi adót is.⁵⁵

Gazdaságilag az új rendszer alapján nem volt káros az országra. Igaz, a jobbágyokat sújtó adóprés nem szűnt meg, de a pénzt az országban költötték el. A hadiszállítások a magyarországi városi polgárságnak kedveztek.⁵⁶ Megváltozott viszont a jobbágyság központosított járadékából, az adóból való részesedés. A világi nagybirtokosság egyrészt a király, másrészt a köznemesség rovására nagy jövedelemhez jutott. (Az egyháziakat a katonáskodással járó terhek jobban érintették, és mivel rájuk hárításában az egész világi uralkodó osztály egyetértett, nehezebben vonhatták ki magukat alóluk.)

Végeredményben, egy viszonylag békés időszakban, az 1498–1500-as rendszer katonailag is betöltötte a hivatását. A század első évtizedében még általában eredményesen harcoltak a török ellen. A nehézség a komolyabb török háborúkkal kezdődött. 1512-ben elesett Szerebnik vára, ami a magyar végvárrendszer első komolyabb láncszemének eltörését jelentette. Még utána is következtek jelentős magyar katonai sikerek. Így 1513-ban Beriszló Péter horvát bán és Sárkány Ambrus nándorfehérvári bán győzelmet arattak a török felett.⁵⁷ Ettől függetlenül a magyar vezetés már tisztában volt azzal, hogy a rendszer hosszabb időre és jelentős erővel indított török támadás esetén nem képes feltartóztatni az ellenséget. Számos reformterv született, amelyeket olykor megvalósítani is igyekeztek.⁵⁸ Az ország védelme egyre nagyobb anyagi terheket rótt a kincstárra, azon is próbáltak segíteni. Az már más lapra tartozik, hogy a védelmi intézkedések mellett és ürügyén minden úri frakció saját hatalma megerősítésére törekedett. Így az 1518 évi Szent György napi eredménytelen országgyűlés után a királyi tanács nagybirtokos tagjai (12 főpap és 33 főúr) utoljára hoztak törvényt a köznemesség nélkül. Saját birtokaik után ugyan magasabb adót szavaztak meg és elrendelték az összes bandérium mozgósítását is, viszont kísérletet tettek a kormányzat feletti teljes ellenőrzés megszerzésére.⁵⁹ A köznemesség ugyanazon évben a tolnai és a bácsi országgyűlésen adta meg válaszát, amelyek közül különösen az utóbbi volt jelentős. Két „országos kincstartóra” bízta a hadiadó beszedését, és annak alapján a zsoldosok felfogadását. A két kincstartó – egyben a zsoldosok kapitányai – a köznemesség két vezetője, Szobi Mihály és Paksi János lett.⁶⁰

1519-ben Magyarország és a Porta fegyverszünetet kötött, ami azonban Szelim szultán halálával megszűnt. Utóda, Szulejmán, a fegyverszünet megújítására követséget küldött Magyarországra, ám a magyarok nem válaszoltak, sőt a követet is fogságban tartották.⁶¹ Bár később azzal érveltek, hogy az 1521-es török hadjárat a fegyverszünet idején

⁵⁵ Szabó István: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig, Budapest, 1975. 91. o., 3. jegyzet.

⁵⁶ Kubinyi: Die Auswirkungen... I. m. 205. o.

⁵⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Maximiliana, Karton 29. (régi jelzet: Kart. 23.) fol. 21–32.

⁵⁸ Ilyenek maradtak fenn az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, feltehetően az egyik köznemesei vezető, Werbőczy István levéltárából, pl. Litterae et epistolae orginales 219., 233., 240.

⁵⁹ Kovachich: Supplementum... I. m. II. k. 398–418. o.

⁶⁰ Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Budapest, 1909. 24–35. o.; Bónis: Ständisches Finanzwesen... I. m. I. k. 91. o.

⁶¹ Kosáry: Magyar külpolitika... I. m. 50–78. o.

történt,⁶² ez csak propaganda volt. II. Lajos már 1520. november 5-én értesítette a városokat, hogy a szultán halálával a fegyverszünet véget ért, és a török támadások is felélénkültek.⁶³ A magyar vezetés tehát várta a támadást. A jelek szerint, különösen a köznemesi politikusok részéről, már 1519 előtt is felmerült a török elleni támadó hadjárat terve.⁶⁴ Ezen alig érthető „háborúpártiság” egyetlen valós okának azt tartjuk, hogy az ország már nem bírta az állandó hadiállapot terhét: a déli végvárakban békeidőben is állandó őrseget kellett fizetni, a fegyverszünet sem akadályozta meg, hogy a végbeli vitézek az ellenfél területén portyázzanak, ami a határövezet teljes pusztulásával járt mindkét oldalon. Az 1510-es évekre a végvárak jó része gyakorlatilag pusztai terület közepén feküdt, úgyhogy rendszeres expedíciókkal kellett élelmiszerral és fegyverrel ellátni azokat, különösen Boszniában.⁶⁵

1521-ben aztán Szulejmán seregei megindultak, és hosszas ostrom után elfoglalták Nándorfehérvárt, a magyar végvárrendszer kulcsát, valamint több más végvárat is. A magyar végvári rendszer gyakorlatilag összeomlott. Elpusztult annak a területnek egy része is, amely a vojnik-típusú katonákat szolgáltatta a végeknek. A török számára gyakorlatilag szabaddá vált az út Magyarország felé.⁶⁶ Nándorfehérvár elestének körülményei egyben újabb példával szolgálnak a magyar hadrendszer nehézségéről. A magyar bandériumokat és a nemesi felkelést mozgósították ugyan, de mire az hónapok múlva összegyűlt, a vár augusztus 29-én már elesett. Nyilvánvalóan az aratás akadályozta a mozgósítást, aminek persze gyakorlati oka is volt, nélküle a hadsereg élelmezése megoldhatatlan volt volna. A földesuraknak először biztosítaniuk kellett a termést.⁶⁷

Az 1521–1526 közötti esztendő a török fenyegetés árnyékában teltek. Ugyanaz jellemző a magyar vezetésre, csak aránytalanul rosszabb stratégiai helyzetben, mint 1521 előtt: szemben álltak minden békekezdeményezéssel, részben arra hivatkozva, hogy békeidőben is pusztul az ország, és akkor is vannak katonai kiadások.⁶⁸ Persze adott helyzetben már csak nagyon súlyos feltételek mellett lehetett volna békét kötni: adófizetés, a török csapatok átengedése Ausztria felé, sőt esetleg segédcsapatokat is kellett volna adni.⁶⁹ A magyar diplomácia nagy erőfeszítéseket tett külföldi katonai segítség szerzésére, ám arra az adott nemzetközi erőviszonyok nem nyújtottak lehetőséget.⁷⁰

⁶² Acta Tomiciana VII:307.

⁶³ Bártfa város levéltára. Oklevelek, 4984.sz.

⁶⁴ Litterae et epistolae originales 219. sz.

⁶⁵ L. a 10-11. sz. jegyzetet.

⁶⁶ Szakály: A mohácsi csata. I. m. 50–64. o.

⁶⁷ Nándorfehérvár ostromáról utójára: Szakály Ferenc: Nándorfehérvár 1521-es ostroma. HK 1978/4. sz. 484–498. o.

⁶⁸ Kubinyi: I. m. HK 1978/2. sz. 206. o.

⁶⁹ 1524 tavaszán terjedt el egy olyan hír, hogy a magyar-török fegyverszünet feltétele az lenne, hogy adót fizessenek a töröknek (ez van első helyen említve), és szabad átvonulást engedjenek. Hans Schneidpöck császári követ jelentése Ferdinándnak, 1524. május 4-ről. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Grosse Correspondenz, 25a. csomó. Az ügy értékelésére: Kosáry Domokos: Magyar külpolitika... I. m. 148–154. o. Teljesen hibásan értékeli az adatot Perjés, akinek az általam talált forrást rendelkezésére bocsátottam: Perjés Géza: Mohács. I. m. 176–180. o. Nézetének kritikájára más helyen tértem ki.

⁷⁰ Vö. Kosáry: Magyar külpolitika... I. m. 10–49. o.

A török veszedelem viszont kiélezte a belső ellentéteket. Nagyon leegyszerűsítve a dolgot, a mohácsi csatavesztést megelőző öt év alatt három, a török elleni harcot ugyan egyaránt fő feladatának tekintő, de a hatalomban való részesedési igényekben egymással szemben álló erő határozta meg a politikát. Az első a királyi hatalom volt, melynek reális bázisa azonban, a királyi jövedelmek csökkenése, a királyi birtokok viszonylag jelentéktelen volta és a megfelelő belső társadalmi támasz hiánya (gyenge városok) miatt, alacsony volt. A királyi méltóság arra mégis adott lehetőséget, hogy a belpolitikai ellentétekbe aktívan bekapcsolódva, legalább ideig-óráig, túlsúlyra tegyen szert. Az 1516-ban, tíz éves korában trónra lépett II. Lajos 1521-ben vette feleségül V. Károly császár és Ferdinánd osztrák főherceg testvérét, Habsburg Máriát, aki – jelentékeny királynői birtokaira támaszkodva – aktív belpolitikai tevékenységbe kezdett. Az egyik fő adu az udvar kezében az volt, hogy az arisztokráciába való emelkedésre királyi hozzájárulás nélkül nem nyílt mód.⁷¹ Az arisztokráciához való tartozás pedig, különösen az 1498-1500-as reformok óta, jelentős anyagi és katonai előnyökkel járt. Az a rendelkezés, amely 1500-ban a király tíz udvari emberének, az úgynevezett decem personáknak gyakorlatilag a banderiátus urak kiváltságát adta, és amelyeket a későbbi törvények is megismételtek, a köznemesi vezetők előtt igencsak megemelte az udvarhoz tartozás értékét. Az első tíz decem persona, illetve fiaik több mint fele még Mohács előtt be-, illetve visszajutott az arisztokráciába, és a többi homo novus főúr is szinte kivétel nélkül udvari szolgálatban állott. Ezzel szemben a köznemesség által a királyi tanácsba választott 54 személy közül mindössze kettő, Buzlai Mózes és Gersei Pethő János jutott vissza az arisztokrácia körébe; ők még az első 16 ülnök közé tartoztak, pedig akik a bárók közül lesüllyedtek, először ezen a vonalon kísérelték meg a felemelkedést.⁷²

A másik két erő a főnemesség és a köznemesség volt. Ellentéteiket az 1498–1500-as reformok szükségképp kiélezték, a két réteg közötti átmenet útját válaszfal zárta el. Növelte az ellentéteket a familiaritás is. Ez az említett kapcsolat ugyanis mindkét fél számára egyaránt mutatott pozitív és negatív vonásokat. Az úr számára familiárisai tömege befolyási övezetének kiterjesztését jelentette, míg a familiárisnak a szolgálat az úr hatalmában való részesedéssel és jelentős jövedelmi forrásokkal járt. Az úr viszont sokszor nem maga választotta familiárisait, hanem kénytelen volt a környék tekintélyes nemeseit szolgálatába vonni. Szlavónia kormányzását pl. az ebbe korszakunkban különösen nehézzé, hogy az egymást váltó bánok gyakorlatilag ugyanabból a szűk gazdag nemesi körből voltak kénytelenek familiárisaikat választani, mint elődeik. Nem voltak afelől sem biztosítva, hogy familiárisaik adandó alkalommal (pl. ha elveszítik magas jövedelemmel járó állami állásukat) nem hagyják ott őket. Ezzel szemben a köznemesi familiárisok, a szolgálattal kapcsolatban ugyan, de mégis alá voltak vetve uruk bírói hatalmának.

A Jagelló-kort a hagyományos magyar történeti irodalom két párt küzdelmeként szokta értékelni: az egyik oldalon állt volna az udvari párt, amely – tekintve a Habsburg-házasságot – Habsburg-párt és egyben főnemesi párt. Vele szemben állt volna a köznemesi párt, mely idegenellenessége miatt egyben nemzeti párt, és mivel Szapolyai János erdélyi vajdát támogatta, egyben Szapolyai-párt is. Ez a nézet teljesen téves. Az udvar – épp Mária királynésága idején – nem támogatta feltétel nélkül a Habsburgok érdekeit. (A

⁷¹ Kubinyi: A magyar állam... L. a 3. sz. jegyzetet.

⁷² Kubinyi: A királyi tanács... L. a 3. sz. jegyzetet.

Fuggerek, V. Károly császár fő anyagi támogatói magyarországi bányakoncesszióit pl. épp Mária koboztatta el.) Az udvar és a főnemesség kapcsolata sem volt felhőtlen, hiszen a királyi hatalmat éppen az urakkal szemben kellett megerősíteni. Még kérdésesebb a „köznemesei párt” fogalma. Először is feltűnő, hogy a köznemesei politikusok zöme, familiáriként, nagyurak szolgálatában állott, igaz, gyakran váltogatták uraikat. Az ország legnagyobb birtokosának, Szapolyai vajdának a szolgálatában álló személyek természetesen szintén voltak közöttük, de azok épp az 1520-as években távolról sem alkottak többséget. A köznemesei politikai vezetés így kimutatható összetétele tette annyira bizonytalanná a korszak politikai életét. A köznemesség hangadóinak egyaránt ügyelniük kellett az országgyűlésen fejenként megjelenő kismemesi tömegek hangulatára, amelynek a nagyobb megyék bandériumi katonai támaszt nyújtottak, és saját, változó uraik kívánásaira. A helyzetet bonyolította, hogy a nagyurak egymással szemben álló frakciókra oszlottak. Nemegyszer persze nagyúri egység is létrejött a köznemességgel (és a királlyal) szemben, így az 1518. évi Szent György-napi országgyűlés után, vagy az 1525 évi rákosi és hatvani országgyűlés között. A Szapolyaiak mindkét alkalommal osztályuk tagjaival közösen léptek fel.

Ezt a helyzetet használta fel Mária királyné, aki saját birtokai igazgatásában – jó fizetéssel – a lehangosabb köznemesei politikusokat alkalmazta; egy részük – Ártándi Pál, Somlyai Báthori István – korábban épp Szapolyai vajda embere volt. Az arisztokráciát is igyekezett homo novusokkal felfrissíteni. Az udvar két ízben kísérelte meg a főurak hatalmának megtörését, mindkét alkalommal Szapolyai vajda semlegesítésével, először az 1523-as, másodszer az 1525. évi hatvani országgyűlés során. Mindkettő időleges félsikerrel zárult, és különösen az utóbbi nagyon hozzájárult az ország meggyengítéséhez.⁷³

Végeredményben a királyi hatalom megerősítésére irányuló törekvések, amelyek Nándorfehérvár eleste előtt talán valóban hasznára lehettek volna az országnak, valójában gyengítették az országot. Noha 1526 tavaszán sikerült a királynénak egy királyi és királynéi udvari emberek vezetése alatt álló, és részben belőlük kikerülő titkos szövetség segítségével⁷⁴ a királyi hatalom erősítését törvényileg is szentesítenie, az országgyűlés katonai koncepciója változatlanul a bandériális rendszerre épült. Megismétlődött 1521: jött a szultán. A mozgósítás már június 1-jén megkezdődött,⁷⁵ de csak június 23-án mentek ki a parancsok, amelyek a véres kard körülvitelét rendelték el, ami a nemesi felkelés, sőt a parasztok fegyverbe állítását is jelentette, nem csupán a bandériumokét.⁷⁶ Adatok vannak arra, hogy – tekintettel az aratásra – még a legfenyegetettebb délvidéki megyék sem siettek.⁷⁷ A mozgósítás elhúzódása miatt a törököt sem a kisebb várak ostrománál, sem a Drávánál nem lehetett feltartóztatni. Szapolyai vajda sem tudta időben mozgósítani csapatát, ezért nem is csatlakozhatott a királyi sereghez.⁷⁸

⁷³ A 3. sz. jegyzetben idézett tanulmányaim alapján.

⁷⁴ *Kubinyi*: Kalandos szövetség... L. a 3. sz. jegyzetet.

⁷⁵ DL 82721. Bártfa város levéltára, Oklevelek 5523. sz.

⁷⁶ DL 24405.

⁷⁷ DL 82726., 82727., 82729., 82730., 82731.

⁷⁸ *Pataki József*: Radu de la Afumați és Zápolya János magatartása a mohácsi vész előestéjén. A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Tanulmányok. Bukarest, 1976. 78–80. o.

Öt évvel Nándorfehérvár eleste után, 1526. augusztus 29-én, az addig összeállt magyar sereg a mohácsi síkon találkozott Szulejmán hadával.

*

Ez a tanulmány egy 1982-ben angol nyelven megjelent dolgozatom csekély mértékben javított változata.⁷⁹ Mivel magyarul hozzáférhetetlen, már régen gondoltam új közlésére. Komolyabb változtatásra részint azért nem került sor, hogy azt, aki az angol változatot ismeri, az új meg ne zavarja, részint pedig mert lényegi mondanivalóját amúgy sem éreztem megváltoztatandónak. Jelen kiadását indokolja továbbá a telekkatonasággal kapcsolatban a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain nemrég megjelent vita,⁸⁰ mivel a kérdéssel, igaz, a késő-középkorral kapcsolatban, tanulmányom is foglalkozik.

Nincs értelme a vita menetét részletesen ismertetnem. A lényeg az, hogy Gericzné Ladányi Erzsébet szerint – amennyiben számomra kissé bonyolult érvelését nem értem félre –, mivel az 1397-es törvény hűsz jobbágy után állított fel egy íjászt, *akkor* még nem beszélhetünk telekkatonaságról. Ugyanez a törvény biztosította a szolgáló (*proprius*) népek számára a szabad költözést. Telkük nekik is volt, ezt azonban a dekrétum nem említette, rájuk tehát nem, hanem csak a már korábban is szabad jobbágyokra vonatkozott. Az éppen szabadságukat elnyert nemtelenek addig nem tartoztak ilyen szolgálattal, így rájuk a törvény nem is gondolhatott. A telekkatonaság tehát csak 1435-től állt fenn, amikor a törvény immár megemlítette a saját telkekkel rendelkező jobbágyokat. A vita folytatásában a szerző kiemeli, hogy mind az 1397-es, mind az 1435. évi törvény csak a világi birtokosok jobbágyaira vonatkozott, az egyháziakéira nem.

Borosy első válaszában szintén megkülönbözteti a két törvényt, amennyiben a földesúr vagyona mértékét 1397-ben a jobbágyok, 1435-ben a jobbágytelkek száma határozta meg, ám szerinte nincs lényeges különbség a két törvény között, mindkettő a telekkatonaság (*militia portalis*) kiállításáról intézkedett. E nézet szakirodalmi előzményét a XVIII. századig vezeti vissza. Borosy második válaszában elismeri, hogy egyik törvény sem vonatkozott az egyházi birtokra, bár később – 1439-ben, az óbudai apácák népeivel kapcsolatban – már előfordult. Tagadja továbbá, hogy nem szabad elemek ki voltak volna véve a katonáskodási kötelezettség alól.

A két ellentétes álláspontból csak kiragadott tételeket idéztem, elsősorban azokat, amelyekre ki szeretnék térni. Nem térek ki viszont a nem szabadok katonáskodására, itt ugyanis mindkét vitapartner elhallgatja forrásait. Azt, hogy a nem szabadok egy része katonáskodhatott, magam is tudom, így elhiszem Borosynak, abban azonban nem va-

⁷⁹ *András Kubinyi: The Road to Defeat: Hungarian Politics and Defense in the Jagiellonian Period.* In: *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary.* (Ed. by *János M. Bak, Béla K. Király.*) = *War and Society in Eastern Center Europe.* Vol. III. (Eastern European Monographs, No. CIV.) Brooklyn, 1982. 159–178. o.

⁸⁰ A vitát *Gericzné Ladányi Erzsébet* *Iobagio (liber iobagio) – ignobilis.* A telekkatonaság és a partikuláris nemesség eredete című tanulmánya váltotta ki (HK 1998/3. sz. 623–629. o.). Erre válaszolt *Borosy András: Megjegyzés Gericzné Ladányi Erzsébet tanulmányához* (HK 1999/1. sz. 183–184. o.), amit *Ladányi Erzsébet* viszontválasza követett: *Indokolt-e telekkatonaságról beszélni az 1397 októberi törvény vonatkozásában? Válasz Borosy András észrevételeire* címmel (HK 1999/3. sz. 627–629. o.). Végül a maga részéről a vitát *Borosy András – Még egyszer az 1397-es országgyűlési dekrétumról.* (HK 2000/1. sz. 163–165. o.) – és *Ladányi Erzsébet* is lezárta: *A források indulatmentes vizsgálatáért. Észrevételek Borosy András megjegyzéseire* (HK 2000/1. sz. 166–167. o.) A továbbiakban a vitára lapszám szerint már nem hivatkozom.

gyok egészen biztos, hogy minden conditionariust hadakozásra kényszeríthettek-e. Lehet, hogy az igazság valahol Gericzné Ladányi Erzsébet és Borosy András nézete között van. E problémát talán egy disszertáció tisztázhatná, addig viszont (ha állításait forrásokkal támasztja alá) hajlandó vagyok bármelyik szerzőnek igazat adni.

Az első problémám a telekkatonaság (militia portalis) kifejezéssel kapcsolatos, ami ugyanis, ahogy azt Borosy olyan szépen előadta, ebben a formában újkori terminus technicus. Szükséges rosszként mindenki használja (mint magam is pl. ebben a tanulmányban), de egyszer ki kellene mondani, hogy csak szükségmegoldás. Az alapkérdések a következők. Valóban csak a telek (vagy porta) az, ami után a katonát kiállítják, vagy a jobbágyok száma (v. ö. 1397 és 1435)? Mert amennyiben az utóbbi is előfordul, akkor elesik a Gericzné Ladányi Erzsébet által használt fő érv. Erre mindjárt visszatérek. A másik az, hogy a porta és a telek (sessio) lehet azonos, de szerepelhet eltérő jelentésben is. Ezért olyan bonyolult az adózás rendszerének vizsgálata és az arra támaszkodó népességbecslés. Mióta Solymosi László bebizonyította,⁸¹ hogy az adózásnál használt porta a külsőség nélküli háztelek, azaz a füst, kérdés, hogy helyesen használjuk-e – magamat is beleértve – a telekkatonaság elnevezést?

Nézzük azonban az úgynevezett telekkatonaságra vonatkozó későbbi adatokat is, ne álljunk meg 1435-nél! Az alábbiakban nem törekszem a teljességre, a törvényeket a Decreta kötetéből, illetve a Corpus Iurisből idézem évek és törvénycikkek szerint. Csak néhány jellegzetes adatra térek ki, s csupán azért vagyok kénytelen a Ladányi – Borosy- vitával foglalkozni, mivel kapcsolatban van jelen tanulmányommal.

A katonákat a porták száma alapján állíttatja ki az 1454:4. tc. (mind az egyházi, mind a világi birtokosok esetén), az 1464/II.:1. tc., valamint az 1498:15. tc. (a nem dézsmabirtokos egyháziak esetében). Az 1498:16. tc. *de ... portis seu sessionibus*-t ír (a szövegben tévesen *successionibus* áll), míg az 1518 (tolnai): 2. tc.-ben *sessiók* szerepelnek. Vannak viszont adatok, ahol a jobbágyok száma és a porták együtt fordulnak elő. Az 1463:2. tc. a nemeseket jobbágyaik száma szerint kötelezi katonák állítására (tíz után egyet), a prelátusokat és bárókat ugyanilyen arányban, ellenben a porták száma szerint (*de singulis decem iobagionibus secundum numerum portarum*). Az 1492:20. tc. külön szól a bandériumtartó urakról: a nem bandériumtartó urak *juxta honoris et facultatum ipsorum exigentiam ac numerum iobagionum ipsorum* katonáskodjanak, a nemesek és más birtokosok *de singulis viginti portis seu sessionibus iobagionalibus integris* állítsanak ki egy lovast.

Más alkalmakkor csak a jobbágyok száma fordul elő, így az 1459:1. és 5. tc.-ben, hasonlóképp az 1493-as országgyűlés határozatának végrehajtási utasításában.⁸² II. Ulászló 1499-es, Szlavóniának szóló végrehajtási utasítása is *de triginta tribus colonis* állíttat ki egy könnyűlovast.⁸³ Az 1518-as (bácsi) 1. tc. is *juxta numerum iobagionum suorum* szabja meg a katonáállítás kötelezettségét.

A törvények és a végrehajtási utasítások tehát nem egységesek. Az 1397-es törvény szövegezése semmiképpen sem egyedi. Az, hogy olykor ugyanaz a törvény felváltva al-

⁸¹ Solymosi László: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Emuszt-féle megyei adózszámadások. Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Veszprém, 1984. 285. o.

⁸² L. a 17. sz. jegyzetet.

⁸³ L. a 25. sz. jegyzetet.

kalmazza a jobbágyok számát és a portákat (telkeket), ha nem is feltétlen bizonyossággal, arra is utalhat, hogy ugyanazt értették alatta, ami egyébként megmagyarázható a porta, mint az adózási egység Solymosi általi értelmezésből is. Az 1459-es, 1493-as, 1499-es és az 1518 (bácsi) adatok viszont egyértelműen a jobbágyok számára utalnak. Mivel teljesen valószínűtlen, hogy – a kiállítandó lovasok számát leszámítva – más módon történt volna a mozgósítás, nézetem szerint kétség sem férhet hozzá, hogy 1397-ben ugyanazt a telekkatonaságot mozgósították, mint 1435-ben. Így képtelen vagyok Gericzné Ladányi Erzsébet invenciózus magyarázatát elfogadni.

E nézetem mellett szól egy konkrét adat is. Engel Pálnak néhány évvel ezelőtt sikerült valószínűsítienie, hogy egy keltezetlen Ung megyei összeírás 1398 első felében keletkezett, és az 1397-es törvény végrehajtásával kapcsolatban jött létre.⁸⁴ Ez is megerősíti az 1397-es törvény hagyományos magyarázatát. Ami azonban még tanulságosabb, az az, hogy ugyanakkor az egyházi birtokokat is összeírták, adott esetben a leleszi prépostságéit.⁸⁵ Ez arra utal, hogy noha az 1397-es és az 1435-ös törvény valóban csak a világi birtokosokat említette, a nem dézsmabirtokos egyházi földesurak jobbágyait azonban – ahogy később olykor a törvények is említik – a világiakéival együtt vették számba. Ez egyben megmagyarázza a Borosy által idézett 1439-es adatot is az óbudai apácák jobbágyaival kapcsolatban. 1435 és 1439 között ugyanis nem ismerünk új szabályozást. Mindez viszont azt mutatja, hogy óvatosan kell bánnunk középkori törvényeinkkel: sem abban nem lehetünk biztosak, hogy pontos a szövegezésük, sem abban, hogy a végrehajtás során a törvény betűjét nem egészen másként értelmezték.

⁸⁴ Engel Pál: Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. Adatok Magyarország középkori demográfiájához. *Századok*, 119. (1985) 946–952. o.

⁸⁵ Uo. 966–967. o.

András Kubinyi

POLITICS AND NATIONAL DEFENCE IN HUNGARY OF THE JAGELLO KINGS

Summary

The financial situation of Hungary made impossible to maintain the mercenary army of King Matthias on the one hand, the Ottoman menace, however, necessitated the permanent defence of the country on the other hand, so the 1 Forint tax by units of lands held in villeinage (*portae*) was collected continuously. The Diet of 1498 introduced a new military system, what based on the militia *portalis*, established in 1397. The new system divided the 1 Forint tax into two: half of it fell to the share of the king, the other half was assigned to maintain a mercenary army, the force of which was fixed by the rate of the militia *portalis*. The bishops and other greater ecclesiastical dignitaries, with regard to their tith-revenues, also had to present troops according to the Act of 1498. Besides, there were named 40 secular big landowners and 2 Croatian count's families in the Act who had to organise private troops (*banderia*) and the counties were obliged to the same by the number of *portae* possessed by the smaller landowners. In return for this the prelates, the named secular landlords and the counties had the right to collect half of the 1 Forint tax (the so called *pecunia exercitialis*) for themselves and they had to allot the sum to mercenaries. The effective force of the troops of the secular landowners and counties can be estimated about 6 700–12 500 men. (In addition to this the force of the troops of the king and the governors amounted to 2 600 and those of the prelates to 7 000.)

This system had either positive or negative effects. The army organisation became simpler and, in contrast to the militia *portalis*, it meant more or less professional soldiers, mercenaries to be mobilised but practically only the royal and ecclesiastical *banderia* were in permanent service together with the troops of the *vaivodes*, bans and those of the bailiff of the Temes territory. The troops of the secular landowners and the county troops were mobilised only in need and this fact made the system awkward. At the same time, it was a permanent menace that the new system made possible the formation of private and county armies, which could be used in political struggles as well.

In addition to these forces there existed an other permanent military force of the border castle system in Southern Hungary, too (launched by King Sigismund and completed by King Matthias), on royal payment. The maintenance of this latter burdened the country budget severely. In 1513–1514 there served 5 247 horsemen, 1170 infantrymen together with 1100 boatmen (the crew of gunboats) on the Southern Marches. The relatively high number of the horsemen and boatmen shows that their main duty was not to defend the border castles but to force the Ottoman touring teams back. It is beyond doubt that this system was operational and, until the fall of Nándorfehérvár (Belgrad) in 1521, was able to defend the country more or less.

András Kubinyi

POLITIQUE ET DÉFENSE NATIONALE DANS LA HONGRIE DES JAGELLON

Résumé

La situation financière de la Hongrie ne rendait plus possible de maintenir l'armée de mercenaires du roi Mathias après sa mort. Mais, en même temps, la défense du pays était nécessaire à cause du danger turc, et, pour cette raison l'État continuait de percevoir une taille d'un florin par tenure de serf. La diète de 1498 a introduit un nouveau système du service militaire, dont la base était le Militia Portalis, introduit en 1397. Selon le nouveau système, la contribution d'un florin a été pratiquement divisée en deux parties. Le roi en a reçu la moitié, pendant que l'autre moitié a été dépensée à l'engagement des mercenaires, qu'il fallait mettre sur pied conformément aux taux de Militia Portalis. Les évêques et les grands corps religieux – vu leurs revenus de dîme – mettaient sur pied une armée dont les effectifs étaient fixés par la loi. La loi a énuméré nommément 40 familles terriennes laïques et deux familles de comte croates, qui étaient obligées de former des propres armées (*banderium*). Dans le cas des autres familles de la noblesse terrienne, les comitats étaient obligés de faire la même chose, à la base du nombre des tenures de serf du propriétaire. C'est pourquoi les prélats, les seigneurs terriens mentionnés nommément dans la loi et les comitats avaient le droit de percevoir la moitié de la taille d'un florin, l'argent de guerre

(*pecunia exercitualis*) pour eux-mêmes, et ils étaient obligés de dépenser cet argent pour l'engagement des mercenaires. Les effectifs des armées des familles terriennes laïques et des comitats pouvaient être entre 6 700 et 12 500 personnes. (A part cela, les armées du roi et des gouverneurs se composaient de 2 600, celles de l'Église se composaient de 7 000 personnes).

Ce système avait des effets positifs et négatifs en même temps. Le rappel des disponibles est devenu plus claire qu'avant, et, différemment du système précédent de *Militia Portalis*, c'étaient des soldats, des mercenaires plus ou moins professionnels qui étaient mobilisables. Mais, en ce qui concerne la pratique, c'étaient seulement les *banderia* du roi, du voïvode, du ban, du comès de Temes et de l'Église qui étaient en armes pendant plus longtemps, les armées des seigneurs et celles des comitats n'étaient mobilisées que dans le cas d'un danger extrême, ce qui n'était pas toujours sans difficultés. A la suite de ce système, des armées privées légales ont été formées, ce qui signifiait également une source de danger. Les grands seigneurs et les communautés de nobles des comitats avaient également des soldats, qu'ils pouvaient utiliser dans les combats de politique intérieure, et ils ont réellement profité de cette possibilité. Tout cela s'ajoutait aux débats souvent chaotiques de la diète, où toutes les fractions pouvaient participer avec leurs propres armées.

A part cela, il y avait également des armées permanentes des confins militaires dans le système des châteaux des confins, commencé par le roi Sigismond, construit sous le règne de Mathias, dans le Sud. Les soldats des châteaux des confins étaient payés par le roi, et tout cela signifiait une grande charge financière pour le pays. Vers les années de 1513 et 1514, dans les châteaux des confins du Sud 5 247 cavaliers, 1170 soldats d'infanterie, et 1100 canonnières ont été payés comme mercenaires. La grande proportion des cavaliers et des canonnières montre, que leur devoir n'était pas avant tout la défense des châteaux des confins, mais c'était plutôt le refoulement des troupes maraudeuses turques. Mais malgré tout, ce système fonctionnait incontestablement jusqu'en 1521, la chute de *Nándorfehérvár* (Belgrad), et était capable de protéger le territoire du pays d'une façon plus ou moins efficace.

András Kubinyi

POLITIK UND LANDESVERTEIDIGUNG IN UNGARN ZUR ZEIT DER JAGELLOS

Resumee

Seine finanzielle Lage hat es Ungarn nach König Matthias' Tod nicht erlaubt sich das Söldnerheer zu behalten. Die Türkengefahr machte den Schutz des Landes jedoch unerlässlich, so wurde die Steuer in der Höhe von einem Forint pro Leibeigenenpforte beibehalten. Der Landestag von 1498 führte eine neue Art von Soldatendienst ein, deren Grundlage die 1397 eingeführte, sogenannte *Portalmiliz* (*militia portalis*) war. Das neue System teilte die erwähnte Steuer in zwei Hälften: ein erhielt der König, die andere wurde zur Haltung der aufgrund des *Portalmilizen-Schlüssel* aufgestellten Söldner verwendet. Die Bischöfe und größere kirchliche Kollegien hatten – in Hinsicht auf ihre Einnahmen aus dem sogenannten Zehntel – die im Gesetz bestimmte Anzahl an Soldaten aufzustellen. Die im Gesetz namentlich aufgeführten 40 weltlichen Großgrundbesitzer und zwei kroatische Grafenfamilien hatten eigene Truppen (*banderien*) aufzustellen, während nach der Anzahl der Leibeigenenpforten der anderen Grundbesitzer die Komitate dazu verpflichtet waren. Dafür durften die Prälaten, die im Gesetz namentlich aufgeführten weltlichen Herren und die Komitate die Hälfte der erwähnten Steuer als „*pecunia exercitualis*“ selber erheben. Die eingeflossene Summe mußte zur Haltung von Söldner verwendet werden. Die Anzahl der Truppen der weltlichen Großgrundbesitzer und die Komitate können wir auf 6 700-12 500 Man schätzen. (Daneben hatten der König und die provinziellen Statthalter 2 600 Mann, die Kirche 7 000 Mann.)

Dieses System hatte positive und negative Auswirkungen. Die Heeresergänzung wurde übersichtlicher, und, anders als bei der früheren *Portalmiliz* konnten jetzt „Berufssoldaten“, Söldner mobilisiert werden. In der Realität waren aber nur die königlichen, die *Woiwoden-*, die *Banus-*, die *temeser Gespanen-* und die kirchlichen *Banderien* längere Zeit in Bereitschaft, die Truppen der weltlichen Herren und die Komitate wurden nur im Notfall mobilisiert, was sich oft als schwierig erwies. Das System war aber auch eine Gefahrenquelle, da die eigenen Söldnerheere in innerpolitischen Kämpfen genutzt werden konnten, und auch genutzt wurden. Das alles trug zu den oft verworrenen Verhandlungen an den Landestagen bei, zu denen jede Fraktion die eigenen Truppen mitführen durfte. Neben diesem System existierte auch eine immer einsatzbereite Verteidigung der Grenzburgen, im von König Sigismund angefangenen und von König Matthias

fertiggestellten südlichen Grenzburgssystem. Diese Soldate wurden vom König bezahlt, was Ungarn finanziell sehr stark belastete. Um 1513–1514 erhielten 5 247 Reiter, 1170 Fußsoldaten und 1100 Bootssoldaten Sold. Die hohe Anzahl an Reitern und Bootssoldaten zeigt, daß ihre Aufgabe in erster Linie mehr die Zurückhaltung von austreifenden türkischen Truppen, als die Verteidigung der Grenzburgern war. Es ist ohne Frage, daß dieses System bis zum Fall von Nándorfehérvár (Belgrad) im Jahre 1521 funktioniert, und Ungarn mehr oder weniger beschützt hat.

Андраш Кубиньи

ПОЛИТИКА И ОБОРОНА ОТЕЧЕСТВА В ВЕНГРИИ ВРЕМЕН ЯГЕЛЛОВ

Резюме

Материальное положение Венгрии после смерти короля Матьяша не позволяло далее содержать наемную армию. Однако угроза со стороны Турции делала необходимой оборону страны, поэтому и далее продолжали взимать однофоринтовый налог с каждого крестьянского двора. Государственное собрание в 1498 году ввело новую систему воинской повинности, которая взяла за основу воинскую службу, назначаемую с поземельного участка, установленную в 1397 году. Эта новая система практически разделила надвое однофоринтовый налог. Половину этого налога получал король, а вторая половина шла на содержание наемников, вербовавшихся на основании ключа с поземельных участков. Епископы и более крупные церковные общины, — принимая во внимание взимаемый ими налог с десятины, — выставляли воинство численностью, установленную законом. Перечисленные в законе поименно 40 светских земельных магнатов, а также две хорватские графские семьи были обязаны снаряжать собственные войска (бандериумы), в то время как остальные землевладельцы обязывали к этому комитаты, которые взимали налог с каждого крестьянского двора. Взамен этого половину форинтового налога, так называемые воинские деньги (*rescopia exercitua*) могли собирать для себя духовные лица высшего сана, светские землевладельцы, перечисленные поименно в законе и комитаты; эти деньги они были обязаны обращать на содержание наемного войска. Численность войска земельных магнатов и комитатов можно оценивать примерно в пределах 6 700 и 12 500 человек. (Наряду с этим войска короля и королевских наместников в провинциях составляли 2 600 человек, а войска, выставляемое церковниками, насчитывало 7 000 человек).

Эта система набора армии имела как положительное, так и отрицательное воздействие. Пополнение армии стало более обозримым; в отличие от прежнего воинства, набиравшегося с поземельных владений, можно были мобилизовать более или менее профессиональных воинов, наемников. Практически однако под ружьем находились более длительное время только королевские, воеводские, банские, ишпанские (начальника комитата Темеш) войска (бандериумы) и ополченцы, поставляемые церковью; вооруженные отряды земельных магнатов и комитатов от мобилизовывались только в случае необходимости, что зачастую сопрягалось с трудностями. Источником опасности был однако тот факт, что таким образом формировались частные (личные) войска, причем таким образом, что не только крупные земельные магнаты, но и комитатские дворянские собрания также располагали воинством, которое можно было ввести в дело при внутривполитических распрях, что иногда и имело место. Всё это приводило к зачастую беспорядочным, бурным собраниям государственного парламента, на которые каждая фракция могла прибыть с собственным войском.

Наряду с этим существовало воинство, созданное по инициативе короля Сигизмунда, а затем сформированное королем Матьяшем в южных оконечных крепостях, постоянное воинство оконечных крепостей, которое оплачивалось королем. Поддержание его являлось большим материальным бременем для страны. В период 1513–1514 годов в южных оконечных крепостях выплачивалось жалованье 5 247 кавалеристам, 1170 пехотинцам и 1100 матросам, служившим на катерах. Большая доля кавалерии и катерных войск свидетельствует о том, что задачей их была не столько защита оконечных крепостей, сколько оборона от турецких рейдов. Несомненным является тот факт, что до 1521 года до падения крепости Нандорфехервар эта система оправдала себя, более или менее оборонила территорию страны.